

Колективний портрет діячів науки, освіти і культури як форма репрезентації України

УДК 37(477)(092)"185/200"-055.2

Березівська Лариса Дмитрівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член (академік) НАПН України,

директорка Державної науково-педагогічної

бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,

головна наукова співробітниця відділу педагогічного

джерелознавства та біографістики,

Київ, Україна

e-mail: lberezivska@ukr.net

ПЕДАГОГІНІ УКРАЇНИ: БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

Розкрито особливості представлення біографічних портретів найвідоміших педагогинь України різних історичних контекстів в енциклопедичному словнику. Актуалізовано їхній внесок у розвиток освіти.

Ключові слова: педагогині України, енциклопедичний словник, жіноча педагогічна біографіка, освіта, педагогіка.

Нині в річищі євроінтеграції України актуалізувалося завдання «створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, подолання асиметрії забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків та дискримінації за ознакою статі в усіх сферах життєдіяльності суспільства», про що йдеться в «Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року» (2022) [7]. Ця проблема не сходить з палітри історії освіти в

Україні й світу. З огляду на це, актуалізується жіноча біографіка як міждисциплінарний науковий напрям, що є предметом вивчення українських учених (Л. Березівська, Л. Буряк, О. Драч, О. Кісь, О. Міхно, Ю. Михайлюк, І. Петренко й ін.) [3; 4; 5; 6].

У цьому контексті важливим є творчий задум колективу науковців Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського — створення енциклопедичного словника «Педагоги України (друга половина XIX — початку XXI ст.» як цілісного представлення біографічної інформації про понад 300 відомих і маловідомих освітян у різні історичні епохи [1; 2].

Із них понад 50-ти — жінки. Це приблизно шоста частина репрезентованих у довідковому виданні постатей. Жінки відігравали й відіграють ключову роль у розвитку суспільства. Відповідно, належну увагу ми приділяємо творчій спадщині тих з них, кого об'єднує царина освіти.

Хто вони? Що зі словника про них дізнаються сучасні освітяни як цільова адресна група користувачів і найширший загаль українського суспільства?

Найперше знайомство з педагогинею відбувається через портрет (одяг, зачіска, прикраси, фон, предмети тощо), який відображає епоху, соціальний статус жінки. Водночас словник інформує про дату, місце народження й смерті/поховання; основну спеціальність; почесні звання; науковий ступінь або вчене звання; профільну освіту; ключові етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності (провідні посади в наукових установах і закладах освіти України); внесок у розвиток освіти й педагогіки України; членство й керівну роботу в академіях, найбільших наукових товариствах; участь у знакових українських і міжнародних наукових конгресах; найвищі нагороди й премії; праці вченої і про неї.

Одразу зазначимо, що ці жінки мали гарну освіту, більшість з них працювали на різних посадах у багатоманітних закладах освіти чи наукових установах, брали участь у громадських організаціях, просвітницькому русі; були авторками численних наукових, навчальних, довідкових і літературних

творів, засновницями видавництв чи журналів тощо. Дехто з них володів кількома іноземними мовами, має різні нагороди.

Як свідчить аналіз за роком народження, найстарша жінка серед представлених у словнику — це організатор і керівник недільних шкіл Христина Алчевська (1841–1920), а наймолодша — фахівчиня з дидактики Галина Васьківська (1963–2021). Більшість з них жили на зламі двох чи трьох епох, що впливало на їхню діяльність і творчість. Переважно їхнє життя тривало 70–80 років. Наймолодшою пішла у засвіти письменниця Євгенія Ярошинська (1868–1904) у 36-річному віці, а найдовше прожила — 105 років — письменниця О. Дучимінська (1883–1988). А от 90-річний рубіж перейшли кілька представлених освітянок: методистка навчання української літератури Олександра Бандура (1917–2010), дитяча письменниця Іванна Блажкевич (1886–1977), хімік-методистка Ніна Буринська (1927–2017), методистка навчання української літератури Євгенія Кучеренко (1922–2020), Праведниця народів світу Олександра Шулежко (1903–1994), методистка навчання математики Надія Шульгина-Іщук (1888–1979). Життя жінок передчасно обривалося не лише через хворобу. Серед педагогинь є когорта репресованих, жертв тоталітарної системи, як-от: дитяча письменниця Оксана Стешенко (1875–1942) (дружина педагога Івана Стешенка, якого вбили більшовики), історикиня Наталя Мірза-Авакянц (1888–1940?) та ін.

Є в словнику і розповіді про тих педагогинь, чия життєтворчість тривала у вимушеній еміграції. Серед них: історикиня Наталя Полонська-Василенко (1884–1973), журналістка Мілена Рудницька (1892–1976), фахівчиня з дошкільної освіти Софія Русова (1856–1940), філологиня Надія Світлична (1936–2002).

Про родинну педагогічну традицію свідчить представлення у словнику біографій мамі і її доньки: Христина Олексіївна Алчевська і Христина Данилівна Алчевська (1881–1931), Олена Пчілка (1849–1930) і Леся Українка (1871–1913). Або ж є постаті жінок, які творчо працювали зі своїми чоловіками: Марія Грінченко (1863–1928) і Борис Грінченко (1863–1910), Наталія

Лубенець (1877–1943) і Тимофій Лубенець (1855–1936), Софія Русова і Олександр Русов (1847–1915), Ганна Сухомлинська (1918–2003) і Василь Сухомлинський (1918–1970) та ін. Деякі жінки після смерті чоловіків присвятили своє життя популяризації їхньої славетної спадщини, завдяки чому, власне, і ввійшли в історію.

Підсумовуючи, зазначимо, що в енциклопедичному словнику жіночі біографії змальовано лише штрихами до портретів найвідоміших педагогинь. Тут немає багатобарвної палітри їхніх доль, оскільки сама форма подачі матеріалу не передбачає розлогих розповідей.

Жінки-освітянки, про яких ідеться, народилися й більшу частину свого життя працювали в Україні, як уже зазначалося — у різні часи й у різних контекстах. Словник надає змогу користувачам дізнаватися й порівнювати дати, місця народження чи смерті, місця навчання й роботи, родинні й професійні зв'язки тощо відомих освітянок, осмислити жіночий досвід. А основне — показує їхній неоціненний внесок у розвиток освіти, науки, культури, збереження української національної й громадянської ідентичності. Актуалізація ролі освітянок в історії України набуває особливого значення під час героїчної боротьби сучасних українських жінок, які разом із чоловіками борються проти російського агресора за незалежність і європейські демократичні цінності. Біобібліографія наприкінці довідки, а саме твори педагогинь і праці про них, розширять інтерес і поглиблюють знання про талановитих жінок — здобувачів вищої освіти, наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників зокрема, широких верств українського суспільства загалом. Видання сприятиме подальшому розгортанню гендерних студій.

1. Березівська Л. Д. Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» крізь призму жіночої біографіки. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.). Київ : НБУВ, 2020. С. 436–438. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003836>

2. Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX — початок XXI ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ: НБУВ, 2023. Вип. 2. С. 158–162. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/>

3. Буряк Л. І. Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції та сучасні репрезентації. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ: НБУВ, 2016. Вип. 13. С. 10–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2016_13_4

4. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації : монографія / під наук. ред. Оксани Кісь ; Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, Укр. асоц. дослідниць жіноч. історії, Ін-т народознавства НАН України. Львів : Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, 2023. 440 с.

5. Педагогині / ідея О. Міхна ; тексти В. Бондаренко ; дизайн і верстка А. Онищука ; наук. консультантка О. Сухомлинська ; Пед. музей України. Київ, 2020. 50 с. URL: <https://surl.li/kenywe>

6. Петренко І., Михайлюк Ю. Жіноча історія: нове дослідження про досвіди жінок минулого. [Рец. на кн.: Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації : монографія / під наук. ред. Оксани Кісь ; Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, Укр. асоц. дослідниць жіноч. історії, Ін-т народознавства НАН України. Львів : Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, 2023. 440 с.] *Укр. іст. журнал*. 2024. № 2. С. 218–222. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.218>

7. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року : схвал. розпорядж. Каб. Міністрів України від 20 груд. 2022 р. № 1163-р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>

UDC 37(477)(092)"185/200"-055.2

Larysa Berezivska,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member
(Academician) of the National Academy of Educational
Sciences of Ukraine,

Director of V. Sukhomlynskyi State Scientific
and Educational Library of Ukraine,

Chief Researcher of the Department of Pedagogical
and Source Studies Biographistics,

Kyiv, Ukraine

e-mail: lberezivska@ukr.net

**WOMEN EDUCATORS OF UKRAINE: A BIOGRAPHICAL
DICTIONARY (SECOND HALF
OF THE 19th – EARLY 21st CENTURIES)**

The representation of biographical portraits of the most renowned women educators of Ukraine from various historical contexts in an encyclopedic dictionary has been disclosed. Their contribution to the development of education has been highlighted.

Keywords: women educators of Ukraine, encyclopedic dictionary, women's pedagogical biography, education, pedagogy.

УДК 373.5:37.01(092)

Міхно Олександр Петрович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу педагогічного
джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

e-mail: amihno@ukr.net